

הרב יונה מרצבך

פרקי חיים – דרכו ופעליו

מכון מורשת אשכנז

הרב יונה מרצבך

פרקי חיים – דרכו ופעליו

בעריכת
בנימין שלמה המבורגר
ובני המשפחה

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשס"ד

כל הזכויות שמורות © 2003
למכון מורשת אשכנז ולבני המשפחה

אין להעתיק או להפיץ חיבור זה, או קטעים ממנו,
בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

Printed in Israel

תוכן הפרקים

7	הקדמה
9	פרק א' שורשים וצמיחה
17	פרק ב' בבית מדרש לרבנים
29	פרק ג' רבנות דארמשטאט
44	פרק ד' מאבק ברפורמים
51	פרק ה' ימי בלהות שלטון הרשע
66	פרק ו' עליה לארץ הקודש
78	פרק ז' ישיבת 'קול תורה'
90	פרק ח' תנועת 'אגודת ישראל'
106	פרק ט' מורשת אשכנז בארץ ישראל
121	פרק י' שיטת 'תורה עם דרך ארץ'
130	פרק י"א יצירה ספרותית
140	פרק י"ב מידות והנהגות
151	פרק י"ג עבד ה'
159	פרק י"ד אמרות ורעיונות
166	פרק ט"ו יונה מצאה מנוח
180	נספחים
191	מפתח שמות ומקומות (אינדקס)

הקדמה

עיניך יונים – צדיקים יש בידך שדבקו בי כיונה זו
(רש"י שיר השירים א, טו)

חלפו יותר מעשרים שנה מאז שנעקרה מתוכנו דמות המופת של הגאון רבי יונה מרצבך זצ"ל. במרוצת השנים הללו קם דור חדש אשר לא ידע אותו ואת תורתו, דור חדש של תלמידי ישיבת 'קול תורה' ודור חדש של צאצאים, שהשם 'הרב יונה מרצבך' הוא לדידם מושג סתום למדי. הצורך בחשיפת דמותו רבת ההשראה, נעשה מוחשי. בקוים הניתנים בספר שלפנינו אין מענה שלם לצורך זה, אך יש בהם נתינת מושג מי היה האיש ומה היה טיב מעשיו.

לאמתו של דבר נכתבו פרקי הספר שלפנינו כבר לפני ח"י שנים, כאשר זכרונו של הנפטר עוד היה חי ורענן בלבות כל אלה שמסרו לידינו פרטים על אישיותו. מסיבות שונות נדחה פירסומם בעת ההיא, ועתה נתחדשה היזמה להביאם לדפוס. הוספנו איפוא פרטים חדשים שנצטברו בידינו או שנתפרסמו בינתיים, אולם משנה ראשונה לא זזה ממקומה, ועיקרו של הספר מבוסס על מה שנכתב תחילה. ברכת התודה לכל בני המשפחה והתלמידים, שתרמו מזמנם וחלקו מזכרונותיהם, לשירטוט דיוקנו של אותו גדול בישראל.

בני ברק, י"א סיון תשס"ב

ב. ש. ה.

פרק ראשון

שורשים וצמיחה

שם במרחקים נולדת, אהרן,
שם בגולה במלכות הצפון,
שם אבות הוריד חיו דורי דורות
חיי תורה ומצות ומדות נעלות,
שם קנו להם חיי עולם הבא,
בשמרם את הקודש על אדמה טמאה.¹

כך שר רבינו יונה מרצבך, באוזני בנו, בבקשו להנחיל לו את הערכתו העמוקה לאבותיו ואבות אבותיו יושבי ארץ אשכנז. ולא בכדי. בין אבותיו מוצאים אנו תלמידי חכמים מופלגים, רבנים, דיינים ומחברי ספרים, אשר היו שומרי משמרת הקודש בקהילות, שבודאי קנו להם בפעולותיהם חיי עולם הבא.

"אבי אבי אביך", כתב רבינו אל אחיו ר' אהרן חיים,² שמו היה "גם כן אהרן חיים,³ ואביו יעקב זנדר היה דיין בק"ק

¹ מתוך 'שיר לבני', שחיבר רבינו לרגל חגיגת הבר מצוה של בנו אהרן שמואל, כ"ב תמוז ת"ש (ברשות המשפחה). שיר זה הוא אחד מני רבים שנתחברו על ידו, מנעוריו ועד זקנתו, בלשון הקודש ובגרמנית. 'שיר לבני' הושר בלחן 'שם בעמק ארזים', הימנון ארגון האקדמאיים החרדים בגרמניה.

² ר"י מרצבך, עלה יונה, ירושלים-בני ברק תשמ"ט, עמ' ת. אח זה, ר' אהרן חיים, נפטר ביום ז' תשרי תשי"ז.

פיורדא,⁴ ואשתו של ר' יעקב היא בתו של מחבר ספר קיצור השל"ה,⁵ רשימת יוחסין זו שציטט רבינו מתוך ספר קדום, יאהרבוך ישן, היא של אבות המשפחה מצד אבי רבינו, החבר ר' משה מרצבך.

שושלת יוחסין לא פחותה הימנה בחשיבותה נשתלשלה מצד אמו, מרת קילא בת ר' דוד עטלינגר, בן דודו של רבי יעקב עטלינגר בעל ה'ערוך לנר'.⁶ בין אבות משפחת עטלינגר הנודעת אנו מוצאים⁷

³ הוא ר' אהרן חיים מרצבך, תלמיד חכם ששימש כש"ץ בקהילת פרנקפורט בימי ההפלאה. התעסק גם במסחר בספרים בין היתר הפיץ את סידורו הקבלי של זקנו בעל הקיצור של"ה. ראה: דושינסקי, מזכיר נשמות דק"ק אופנבאך, בודפשט תרפ"ט, מס' 528, רנח"צ ברלין, מעין החכמה, רדלהיים תקס"ד, רשימת החותמים; סדר תפלה של ר' מיכל עפשטיין סג"ל, קארלסרוה תקס"ה, שמות החותמים.

⁴ רבי יעקב ב"ר אלכסנדר מרצבך, דיין בפיורדא, היה תלמיד הגאון ר' בערמן פרנקל ור"מ בבית מדרשו. חתן ה'קיצור של"ה ומחותנו של ה'קרבן נתנאל'. נפטר י"ג את תק"א. ראה: שו"ת שב יעקב, אה"ע, ריש ס' י"ח; הרב ד"ר לוונשטיין, נתנאל וייל (גרמנית), פפד"מ 1898, עמ' 21; הנ"ל, צור געשיכטע דער יודען אין פירט, ח"ב עמ' 128-129, 159; ב"ש המבורגר, רבינו יששכר בערמן פרנקל, מבוא לס' מטה יששכר, נתניה תשמ"ה, עמ' 32, 36, י' זימר, פרקים בתולדות היהודים בנסיכות אנסבך, ר"ג תשל"ה, עמ' 53, 55, 57, 61.

⁵ רבי יחיאל מיכל עפשטיין סג"ל, חיבר ספרים אחדים בהלכה, במוסר ובקבלה. פירסום עולמי קנה לו בספרו 'קיצור של"ה', שנדפס כחמישים פעם. ספר זה אינו סתם קיצור של ספר השל"ה, אלא יצירה מקורית הנשענת במידה מסוימת על ס' השל"ה. על חייו של ר' מיכל עפשטיין ידוע מעט מאד, ורבים זיהו אותו בטעות עם חכם בעל אותו שם, יליד לבוב ואב"ד פרוסניץ. מן המעט הידוע עליו, ומן הפרטים המפוזרים בספריו, עולה שהוא היה מחכמי אשכנז, כנראה נולד בה, חי תקופה מסוימת בפולדא, אולי גם בפיורדא (שאת חכמיה הוא מרבה להזכיר), ונפטר בפפד"מ כ"ב מרחשון תס"ז. ראה: ר"מ הורוויץ, אבני זכרון, פפד"מ תרס"א, מס' 1531, אוצר ישראל (אייזנשטיין), כרך ח', עמ' 113; ר"ל לוונשטיין, צור געשיכטע דער יודען אין פירט, ח"ב, עמ' 98; שאילת יעב"ץ, ח"א ס' קל"ד.

⁶ ר' דוד ב"ר יונה היה ממייסדי הקהילה החרדית הנפרדת בקארלסרוה (ראה: ר"א מיכלסקי, למודי אברהם, ח"ב, ת"א תשכ"א, בנספח). חמיו ר' ברוך וורמסר, היה גיסו של ה'ערוך לנר' (ה'ערוך לנר' נשא את גננדל וורמסר, אחות ר'

את גאוני וורמיישא, רבי אהרן אליעזר דידהופן,⁸ רבי רפאל דורלאך,⁹ ורבי יעקב אליעזר דורלאך.¹⁰ מלבד זאת התייחסה משפחת מרצבך על הגאון רבי אהרן משה שווארצשילד, ראב"ד פרנקפורט¹¹ ובנו רבי זליגמן.¹² מינה בת ר' זליגמן נישאה לר' אהרן חיים מרצבך, הם חיו באופנבאך, שם נולד להם בשנת תרכ"ב בנס, אבי רבינו, משה (מוריץ) מרצבך.¹³ שמונה

ברוך). אביו של ר' דוד, ר' יונה עטלינגר, היה אחיו של ר' אהרן אבי הערוך לנר. יטלה, אחותו של ר' יונה, היתה נשואה להג"ר יעקב יוקב ווייל מקארלסרוה בעל 'תורת שבת'.

⁷ ראה אילן היוחסין "עטלינגר – וורמסר", שערך הרב ד"ר אליעזר דינר ז"ל. תודתי נתונה לידי"נ הרב יהודה הורוויץ שליט"א שהעמיד לרשותי צילומים של אילן זה, וחישוב קשרים משפחתיים.

⁸ הגאון ר' ליזר דידהופן היה פרנס ומנהיג בוורמיישא. נפטר ו' מרחשון ת"א. ראה: שו"ת חוט השני, סי' כ"ז; ספר הזכרת נשמות קהלת וורמיישא, קבץ על יד, שנה שלישית, ברלין תרמ"ז, עמ' 16, 20, 27.

⁹ דיין ק"ק וורמיישא. נפטר א' דר"ה תע"ה. אביו ר' ברוך היה בנו של רא"א דידהופן. ראה: הזכ"נ ק' וורמיישא, עמ' 23, 51.

¹⁰ בנו של ר' רפאל, וכמוהו דיין בקהילה. נפטר ח' אדר א' תקל"ז. ר' יעקב אליעזר דורלאכר, המכונה ר' ליזר טורלך, מתואר כ'צדיק' וכתלמיד חכם "מופלג ומפורסם בישראל" ראה: מכלול יופי לר"א אשכנזי בעל שם, ברלין תקל"ה, עמ' השער והסכמה; שו"ת תורת נתנאל, סי' כ"ג; שו"ת ר' ידידיה טיאה ווייל, אה"ע, סי' י"ד; הזכ"נ ק' וורמיישא, עמ' 51-53.

¹¹ ראה "ידידישע פאמיליען פורשונג", יוני 1929, חוברת 18, עמ' 136-137. הרב יונה מרצבך נמנה שם בין צאצאי רא"מ שווארצשילד. ר' אהרן משה, ידיד נפשו של החת"ס, שימש כראב"ד פפד"מ ור"מ הקלוז שם. נפטר בשנת תקצ"ד. עיי לקוטי שו"ת חת"ס, לונדון תשכ"ה, חלק ההסכמות, סי' י"ב; ר"מ קערנער, אגרת רשפי קשת, הנובר תקצ"א, עמ' ע'; ר"מ הורוויץ, רבני פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' 292; ר"מ הורוויץ, אבני זכרון, פפד"מ תרס"א, מס' 4784. רבינו שמר בביתו ספר תורה שבא לו בירושה ממשפחת שווארצשילד (מפי גב' רבקה מרצבך).

¹² ר' זליגמן יחד עם אחיו ר' זעליג, נמנו על אחד עשר הנחשונים שהקימו את הקהילה החרדית בפפד"מ והושיבו על כס רבנותה את רש"ר הירש.

¹³ נפטר בכ"א אייר ומנוחתו כבוד בפרנקפורט דמיין.

שנים אחר כך, בשנת תרכ"ח, נולדה בקארלסרוה אמו של רבינו, קילא¹⁴ לבית עטלינגר. בשנת תרנ"ז נערכו נישואי הורי רבינו בקהילת קארלסרוה.¹⁵

האב ר' משה מרצבך

להורים יראי אלוקים אלה, ספוגי מורשת דורות, נולד רבינו בעיר ברלין בשמיני עצרת שנת תרס"א. בעת הכנסו לבריתו של

¹⁴ נפטרה בכ"ט תמוז תרצ"ח ומנוחתה כבוד בפרנקפורט דמיין.

¹⁵ את הקידושין סידר רבה של הקהילה החרדית, רבי סיני שיפר בעל 'סתרי ומגיני'. ע"פ רשימות ר' אהרן שמואל מרצבך ז"ל.

אאע'יה קראוהו הוריו בשם 'יונה', על שם סב אמו, ר' יונה
עטלינגר.¹⁶

משמאל לימין: ההורים ר' משה ומרת קילא
עם בניהם אהרן חיים ויונה

אביו החבר ר' משה ואמו מרת קילא גידלוהו, יחד עם אחיו
הבכור אהרן חיים, בברלין הגדולה, מטרופולין ההשכלה, במסירות
יתרה ובהקפדה גדולה על שלימותו הרוחנית. הם דאגו להעניק
לילדיהם חינוך חרדי מובהק ותודעה של שמירת מצוות ללא פשרות.
אכן, לדקדוק במצוות הורגל מקטנות. פעם חלתה אמו, והוא נער

¹⁶ ראה לעיל הערה 6.

צעיר כבן שבע, נאלץ אז להתפלל תפילת ראש השנה סמוך למטתה. האם הבחינה שהנער סיים את תפילתו מהר מדי ודרשה ממנו לחזור שנית על תפילתו.¹⁷ תמיד ציין רבינו, שזמירות השבת של אמו, נסכו בו הרבה יראת שמים.¹⁸

ההורים עצמם היוו מופת לילדיהם. האב למד כל ימיו משניות, פרט שצויין גם על מצבתו. חרדתו לכל מצוה באה לידי ביטוי מובהק כאשר פירק את השותפות שלו בבנק, בעקבות גילוי מזעזע ששותפיו עובדים בו בחשאי בשבת.¹⁹ פעיל היה בחברה קדישא של הקהילה, וכאשר נפטר אחד מחברי הקהילה, תיכף בגמר תפילת שחרית פשט מעליו את לבוש העסקים של הבורסה (צילינדר ופראק), ירד לנגריה הסמוכה והשתתף בניסור הקרשים לארון הקבורה. גם אשתו, אם רבינו, היתה רגילה לגמול חסד של אמת עם הנפטרות, וקיבלה על עצמה תפקיד 'רוחצת', כפי שהיו מכנים אותו, תפקיד שנשי הקהילה החשובות עסקו בו לשם שמים.²⁰

בימים ההם לא היה בברלין בית ספר יהודי שלם. כאשר יסד הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר את הקהילה החרדית 'עדת ישראל' בברלין, לא עלה בידו אז להקים בית ספר כזה (דבר שהתגשם בסוף על ידי ממשל כיו). בתקופה זו נמשכה בברלין המסורת של 'תלמוד תורה', אשר ביקרו בו הנערים בשעות אחר הצהרים עם תום לימודיהם בבית הספר הכללי. הרב הילדסהיימר הקים איפוא בית ספר מעולה ללימודי קודש. עבודתו של בית הספר לא היתה קלה. זמן לימודים קצר בלבד עמד לרשותו, כתוספת ללימודי חול שנלמדו בבוקר בבתי הספר הגרמניים הכלליים. בימי ראשון, כאשר בתי הספר הכלליים שבתו מלימודים, למדו התלמידים היהודיים לימודי

¹⁷ רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי', ששמעה זאת מפיו.

¹⁸ רשימת בתו תחי'.

¹⁹ רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי'.

²⁰ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

קודש מהבוקר עד הצהריים, ובימי רביעי אחר הצהריים למדו שעתיים נוספות.²¹ מלבד זאת ניתנו בו בזמנים שונים שיעורים במשנה ובגמרא. שיעורים אלו התקיימו מאוחר יותר בשאר ימי השבוע בחדרי הסמינר לרבנים.²²

לרשותו של בית הספר עמדו מורים מצוינים. היו אלה התלמידים הטובים ביותר של בית המדרש לרבנים, ביניהם אחדים שעמדו על רמה גבוהה במיוחד, והיו, לימים, רבנים מפורסמים בקהילות גרמניה. מלבד הכיתות לנערים היו כיתות נפרדות לילדות, בהן לימדו מורות מעולות. בראש בית הספר עמד בנו של מייסדו, הרב ד"ר מאיר הילדסהיימר.²³

במסגרת בית ספר זה קנה רבינו את ראשית ידיעותיו בתורה ואת היסודות הדרושים לקיום אורח חיים יהודי. בנוסף לכך הקנו לו הוריו בקיאות וידע עמוק בתנ"ך ובמפרשיו, ושליטה טובה בלשון הקודש. שליטתו בשפה זו היתה מעולה, ובהתכתבויות שהיו לו בצעירותו עם כמה מידידיו השתמש בלשון הקודש. את התנ"ך למד פעמים רבות, וכל ימיו היה משנן בעל פה פרקי תנ"ך.²⁴ במקביל ללימודי הקודש למד בשעות הבוקר בבית ספר עממי ככל ילדי ברלין. כדי לפתור בעיית לימודי החובה גם בשבת, קיבל פטור מהנהלת בית הספר מלכתוב בשבת, ושחרר משיעורי התעמלות, ואילו את הילקוט נשאה עבורו לבית הספר העוזרת הגויה.²⁵ אחר גמר לימודיו בבית הספר הכללי המשיך בגימנסיה העירונית אותה סיים במחצית חורף תרע"ח (ואז פנה במשך תקופה של כחצי

²¹ ר"א לוי, אבות ומידות, ת"א תשכ"ג, עמ' 45-46.

²² ד"ר יעקב לוי, 'זכרונות נעורים מק"ק עדת ישראל בברלין', המעין, תמוז תשכ"ד, עמ' 3.

²³ אבות ומידות, שם.

²⁴ רשימות בנו הרב דוד צבי מרצבך שליט"א, בשם הר"ר יחיאל גוגנהיים ז"ל.

²⁵ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

שנה, לרכוש לעצמו את אומנות אביו, בלמדו בקורס מסחרי. בגמר הקורס הצטרף כשוליה לבנק בו היתה שותפה משפחת מרצבך, כדי להתמחות בהליכות מסחר).²⁶

מצבות הורי רבינו

²⁶ רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי'.

פרק שני

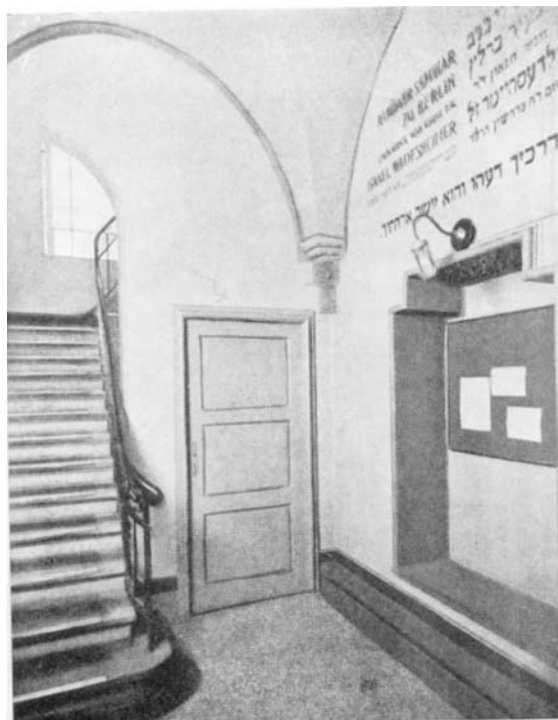
בבית מדרש לרבנים

בהגיעו לגיל שמונה עשרה החל את לימודיו בבית המדרש לרבנים בברלין מיסודו של הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר. מטרתו של רע"ז בהקמת מוסד זה היתה להחזיר את התורה לאשכנז, האכסניה ההיסטורית שלה. בימיו הסתנורו רבים מיפיפותו של יפת בלבושה הגרמני המודרני, עד שסטו לגמרי מדרכי התורה המסורה. בית המדרש שיסד בברלין, נועד להתמודד עם אתגרי המקום והזמן ולהכשיר רבנים המחוסנים בפני פיתויי המדעים החדשים שאיימו לסחוף כל חלקה טובה ביהדות.

חוץ מש"ס ופוסקים, שעמדו במרכז הלימודים, הורו שם תנ"ך, פילוסופיה יהודית, דברי ימי ישראל, גאוגרפיה של ארץ ישראל וכדומה. דגש מיוחד הושם על כך שהתלמידים בבואם לשמש בקהילות, יוכלו למצוא מסילות ללב העם, לפיכך אומנו בנשיאת נאומים ודרשות לפי כללי הרטוריקה.¹ יחד עם זאת, מכח החוק הגרמני, הוצרכו תלמידי הסמינר המועמדים לרבנות לרכוש גם

¹ רבינו עצמו היה נואם מבוקש בכנסי נוער, בוועידות שונות ובאירועים רבים. (רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל).

תואר אקדמאי² במסגרת אוניברסיטה כלשהי. באמצעות תואר גם הגבירו את השפעתם על בני הדור.³

**פרוזדור הכניסה לבית המדרש לרבנים
על הקיר מופיע הפסוק: "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך"**

² ראה יי תשובות מהר"ם קרגוי, בראש ספר הערות והארות לר"א סופר, ירושלים תשל"ו, עמ' כג; אור פני משה (זונטהיים), הקדמה, עמ' XI; "המעין", טבת תשל"ב, עמ' 62. תשרי תשל"ג, עמ' 23; מ' ברויאר, עדה ודיוקנה, ירושלים תשנ"א, עמ' 218, 264, 317; מוניקה ריכרץ, אזרחים על תנאי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 28.

³ ר"י אונא, זכרון יוסף, ת"א תשמ"ג, עמ' 562-563. וראה במבוא של ר"מ הילדסהיימר לשו"ת רע"ז הילדסהיימר, ח"ב, עמ' 14-12, ובזיכרונות של מוהר"י רוזנהיים, מהד' ב"ב, תשל"ט, עמ' מ"ו-מ"ז.

עם תום מלחמת העולם הראשונה, בשנת תרע"ח, נכנס ר' יונה מרצבך לבית מדרש זה, בו התאבק בעפר רגליהם של הגאונים האדירים רבי דוד צבי הופמאן בעל 'מלמד להועיל' ורבי אברהם אליהו קפלן בעל 'בעקבות היראה', ושתה בצמא גם את דבריו של דוד אשתו לעתיד הגה"צ רבי משה אויערבך. בחכמי תורה אלה ראה את רבותיו המובהקים, ותורתם ומעשיהם היו תמיד על לשונו. מדרכיהם בעבודת ה' ינק; פשטות שבגדלות, ענוה גדולה הנלווית לגדלות אמיתית, אהבת אמת בקנאות, יראת שמים ואמונה עמוקה ותמימה – כל אלה ספג מרבותיו.⁴

רד"צ הופמאן שעמד בראש בית המדרש במשך שנים רבות כנראה כבר לא לימד בפועל באותן שנים, אולם רבינו היה מקורב אליו עוד קודם לתקופת לימודיו בבית המדרש. באחת ההזדמנויות התבטא רדצ"ה בפני אחד מתלמידי הסמינר⁵ כי רבינו הינו "תלמידו החביב וידיד".⁶

"נר המערבי" כזה היה הרד"צ הופמאן בעיני תלמידו ר' יונה,⁷ אשר שנא את ההפרזה והגוזמא, אך לא גמר את ההלל בתיאורי השבח על רבו זה.⁸ בנשימה עצורה היה מתבונן ברבו, ובשמחה היה אף לשמשו. רדצ"ה היה אז זקן וחלש, ולא חסרו לתלמידו הזדמנויות לכך. כשהלך הרב בראש השנה ליתשליך,⁹ הלך התלמיד אחריו וכסא בידו. כאשר חלה רד"צ את חוליו האחרון ממנו לא קם, ישב רבינו באולם בית המדרש לרבנים הסמוך לדירת רבו, ולמד

4 חתנו הגה"צ ר' חיים פרידלנדר במאמרו 'כלי חמדה', המודיע, י"ז חשוון תשמ"א.

5 הרב עזרא מונק במכתבו אל רבינו.

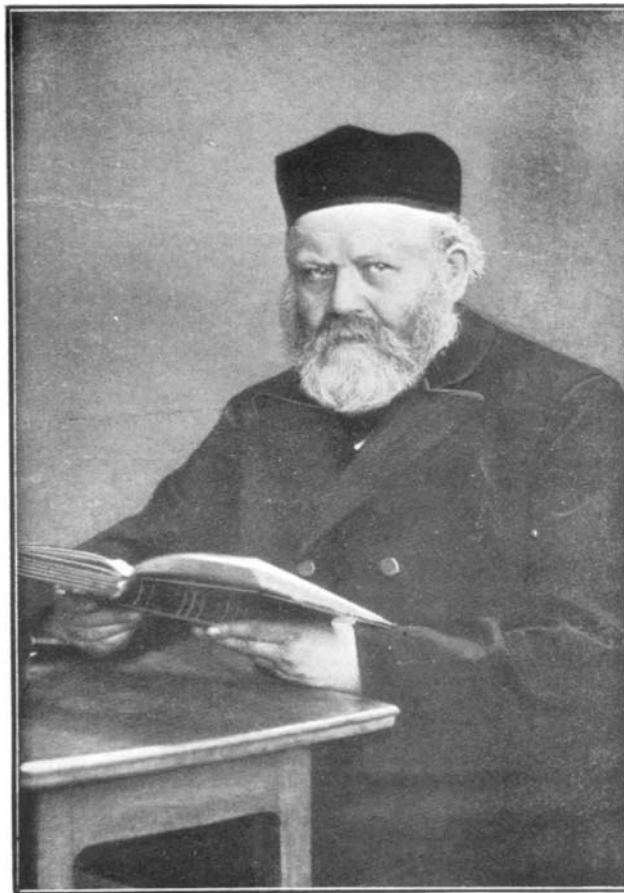
6 רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

7 ר"י מרצבך, עלה יונה, ירושלים תשמ"ט, עמ' תמג.

8 עלה יונה, עמ' תיז.

9 רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

תורה בסערת נפש לזכות רבו ולמען רפואתו, לימוד שהפעים את חבריו וחיידד בהם את תחושת חומרת המצב.¹⁰

רבי דוד צבי הופמאן בעל 'מלמד להועיל'
ראש בית המדרש לרבנים בברלין

¹⁰ מפי הרב די"ר עזריאל הילדסהיימר זצ"ל.

כאשר הורע מאד מצבו הגופני של רדצ"ה, ומיתרי קולו נחלשו, היה ר' יונה מטה אזנו כאפרכסת, ובולע בצמא את לחישותיו.¹¹ רגעים אחדים קודם פטירתו אמר לרבינו, שהוא חוזר בו משתי תשובות בספרו שו"ת מלמד להועיל.¹² ר' יונה התלמיד התיירא שמא ישכח את דברי רבו, ולא היתה לו שהות להביא עט ונייר, כדי לרשום מפיו את הדברים בדיוק, כי הרב הלך ונחלש, ניצל ר' יונה את הכפור המצטבר על שמשות החלון, באותו יום סגרירי, ורשם שם באופן ארעי את דברי רבו.¹³ כשנסתלק רדצ"ה מן העולם, ביי"ט חשון תרפ"ב, היה ר' יונה בן עשרים ואחת שנים בלבד, אך באופן טבעי נבחר דוקא הוא להספידו, בשם כל תלמידי בית המדרש לרבנים.¹⁴

בית המדרש לא נשאר מיותם. עוד בשנת תר"ף, עלתה מועמדותו של רבי יוסף שלמה כהנמן מפוניבז' לקבלת משרה חלקית בו, ורבי דוד צבי הופמאן ניהל עמו משא ומתן על כך, אך הדבר לא יצא לפועל.¹⁵ לבסוף נמצא מי שעתיד לרשת את כסאו של בעל 'מלמד להועיל'. "ידע"י, כתב ר' יונה, "ידע מה שעשה, אותו צדיק וגאון ר' דוד צבי הופמאן זצ"ל, איש החכמה והאמונה, כשראה את ימיו ממשמשים ובאים, ואחרי שימים ושנים חיפש ובדק ובחן ובירר מי

¹¹ עלה יונה, עמ' ת.

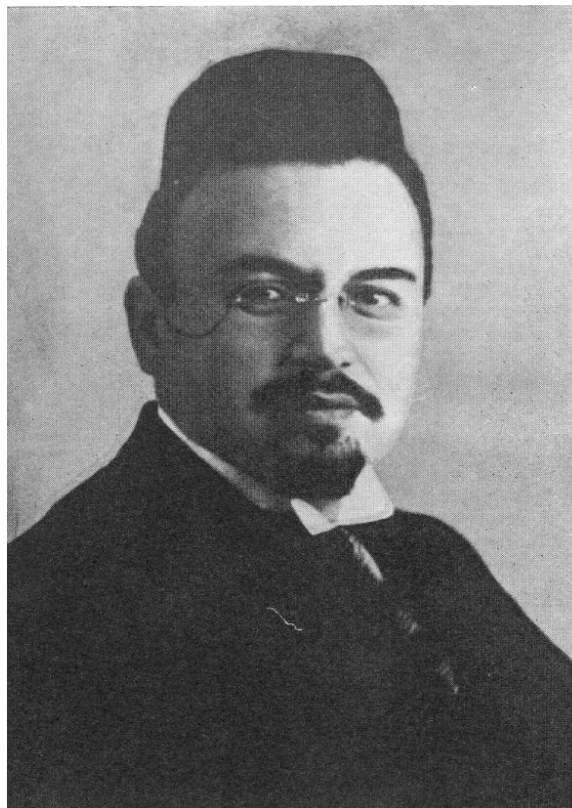
¹² ר"מ ברויאר, עדה ודיוקנה, ירושלים תשנ"א, עמ' 389 בהערה 322, מוסר בשם רבינו, כי תשובותיו של רד"צ הופמן זצ"ל נדפסו מתוך רשימות בלתי שלמות, ורדצ"ה עצמו לא היה מפרסם בלא בדיקה מעמיקה והגהה יסודית. ידיעה זו גרמה כנראה לרבינו למהר בכתיבת דברי רבו קודם פטירתו באופן ספונטני ומיידי, בכדי לשמור על רמת הדיוק עליה הקפיד רבו זצ"ל.

¹³ מפי הר"ר אברהם מונק זצ"ל.

¹⁴ הר"ר מאיר קובר, 'עם ספר המלחמות', המודיע, תשרי תשמ"ב. פרט זה נזכר גם במכתב של רבינו אל חברו רבי אליהו מונק, רבם של ק"ק ובית המדרש 'גולדרס גרין'.

¹⁵ ר"מ ברויאר, עדה ודיוקנה, ירושלים תשנ"א, עמ' 336; ר"מ הילדסהיימר, 'בשליחות הרב', יתד נאמן, מוסף שבת קדש, עש"ק פ' קרח תשנ"ד, עמ' 2.

יהיה זה שלו ימסור את מקומו ואת ירושתו ואת חינוך רבני גרמניה, כשבחר בו, ב'ר' אברהם אליהו קפלן זצ"ל מליטא. בעל האמת הכיר את האמת. אשרי עין ראתה את שניהם יחד – וגם זה וגם זה כיבד את השני כתלמיד לרבו – שני כוכבים מזהירים נוצצים, כל אחד ואחד באורו ובגוונו ובזהרו המסוגל לו, ביופיו ובתארו".¹⁶

רבי אברהם אליהו קפלן בעל 'בעקבות היראה'
ראש בית המדרש לרבנים בברלין

¹⁶ עלה יונה, עמ' תכא.

מעתה היה ר' יונה הולך לאורו של אותו גאון פלאי, רא"א קפלן, ושותה בצמא את דבריו. רא"א הכיר בערכו המיוחד של תלמידו ר' יונה והראה לו חיבה יתרה, חיבה שהשפיעה מאוד על התמדתו בלימוד, ¹⁷ גם למד עמו באופן פרטי, כדי לקדמו בלימוד ולהשלים לו את הידיעות שחסרו לו מנעוריו. ¹⁸

כה שמח ר' יונה על שזכה לשבת לרגליו של אותו גאון, ¹⁹ וכמה גדול היה שברו, כאשר נפטר פתאום בדמי ימיו, בליל ט"ו באייר תרפ"ד. ברתת ובגעגועים היה מעלה את זכרו, ²⁰ וברבות הימים סייע להביא לדפוס את ספרו 'דברי תלמוד'. ²¹

¹⁷ מפי הג"ר שמעון שוואב זצ"ל.

¹⁸ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

¹⁹ עלה יונה, עמי' תמג-תמה.

²⁰ שם, עמי' תכ-תכב.

²¹ ראה בהקדמה לחלק ראשון של ספר זה. ירושלם תשי"ח, עמי' 14. בספר אחר של רא"א קפלן 'בעקבות היראה' (ירושלם תשי"ד), נמצא מאמר הערכה על תיאודור הרצל, שהפליא את אחד מנכדיו של רבינו. הנכד, הרה"ג ר' אליהו פרידלנדר שליט"א, הביע את פליאתו במכתב אל רבינו, אשר לא אחר להשיב לו את הדברים המאלפים דלהלן: "שאלתני על מאמרו של מורי ורבי, אותו גאון, שהיה קשור באהבה מיוחדת לר' יחזקאל סרנא זצ"ל ותלמידו המובהק של הרב מפוניבז' זצ"ל, איש שגדלותו הן בתורה הן במוסר ויראת שמים עלתה כגודלו של ענק, איש האשכולות. בנפשו הסוערת, שראתה הטוב והמזהיר בכל דבר ודבר כתב הוא המאמר (דרך אגב: אף יצחק ברויאר זצ"ל כתב כעין זה על הרצל) בראותו האופק הגדול של מאורעות הזמן, ואין זה מתנגד למה שראו גדולים את הסכנה של הציונות החילונית, ואנו לצערנו רואים שצדקו בזה. זוכר אני את דבריו המלהיבים של הרב מפוניבז' בכנסיה הגדולה השניה שמדינת היהודים שתקום היא כמו בלון ניסיון נשלח מאת ה' שמנסים בו אם יכול להתרומם למעלה, אוי לנו שנכשלנו, אך אל לנו, קצרי האופק וקטני הראיה לזלזל גם דבר זה, מה שראא"ק זצ"ל ראה את גדלות הראיה של הפעם הראשונה שעם ישראל נכנס כעם להיסטורית עולם, והוכר מהאומות (אשר פיהם דבר שוא ורוצים כיום שוב להכחיש) וההפתעה שלא חלמו על כך מאות שנים שגדולה היתה. לא היתה רשות לבנו ותלמידו להעלים את המאמר הזה שהרבה מאד נשגבה בו, ואין לנו להיות צנוזרים לגדולי ישראל ולדברי קדשם, ואל לנו [שרואים את האסון שהרצל הביא מצד אחד (מאידיך על ידי כל זה בעקיפין נתרבו ישיבות ותורה

רבו השלישי, רבי משה אויערבך, שריד לחסידי אשכנז, האריך ימים על פני כל רבותיו, עד סמוך לפטירתו של רבינו עצמו (רבי משה נפטר בט' בניסן תשל"ו). כל חייו החזיקו רבינו כרבו, והיה מבקרו לעיתים תכופות. ר' משה העריך מאד את רבינו, וגם לעת זקנותו המופלגת היה מתאמץ ללוותו אל הדלת כשיצא מלפניו.²² היות ואשת רבינו היתה אחיינית של ר"מ אויערבך, נהג רבינו לפתוח את מכתבי התורה ששלח אליו במילים: "דודי ומורי", ולחתום במילים מעין אלה: "תלמידך וקרובך, יונה".

במקביל לשקידתו בתורה במסגרת ביה"מ לרבנים, למד ר' יונה באוניברסיטאות ברלין ומארבורג את מדעי המאתמטיקה, הפיסיקה והאסטרונומיה, על מנת לקבל תואר 'דוקטור', שדרוש היה לרבני גרמניה בימים ההם. מבין אוניברסיטאות גרמניה נבחרה מארבורג, כי בה היתה קבוצה חזקה של סטודנטים חרדים, מסורים להדרכתו של ד"ר יעקב לוי, שהעביר להם שיעורים ושיחות בנושאים יהודיים. בתקופה זו נקשרה ידידות עמוקה בין רבינו לד"ר לוי, שהתמידה לאורך ימים.²³ מורו למתמטיקה היה פרופסור אברהם (אדולף) פרנקל ממינכן, יהודי חרדי בעל מוניטין בינלאומי בתחומו, ששימש כמרצה באוניברסיטת מארבורג.²⁴ מספר שנים לאחר מכן, כאשר רבינו נשא לאשה את אחת מבנות משפחת

בארץ ישראל, והקב"ה הנהיגנו) ואת הסכנה של השמדת ישראל ח"ו שרק המשיח ימנע אותה] להקטין גודל חשיבות ספרו שנתפרסם בגדולת מאמרו הראשון בעקבות היראה (ואף כמה מאמרים אחרים בו) מפני מאמר זה אפילו אם ראייתו מצד אחד נתבדתה, ובזמן שכתבו אף אנו התנגדנו לו. גדול וצדיק היה האיש ראא"ק זצ"ל".

²² רשימות בנו רד"צ מרצבך שליטי"א.

²³ רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי'.

²⁴ מפי הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר זצ"ל.

אויערבך, נוצר קשר של קורבה עם פרופ' פרנקל, שהשתייך אף הוא למשפחה זו.²⁵

רבי משה אויערבאך בצעירותו

כסטודנט חרדי היה רבינו פעיל באיגוד אקדמאים יהודיים, שקם ביוזמת הרב משה אויערבך. במסגרת איגוד זה, אוחדו הסטודנטים החרדיים, באוניברסיטאות גרמניה. האיגוד דאג לצרכי הדת של הסטודנטים, כמו כשרות המזון, מסירת שיעורי תורה בקמפוסים והרצאות בענייני אקטואליה. בביטאון הארגון, 'דער וועג' ('הדרך'),

²⁵ ראה ספר "משפחת אויערבך", ירושלים תשמ"ג, עמ' 11.

פירסם רבינו בשנת תר"ף מאמר אודות כיסוי ראש לאשה נשואה. הוא גם הירצה בוועידות האיגוד.

באייר תרפ"ה העניקה אוניברסיטת מארבורג לרבינו תואר דוקטור לפילוסופיה על סמך "עבודה טובה מאוד", כלשון התעודה, בתחום המתמטיקה.²⁶

כאשר חלפו חמש שנים מאז כניסת ר' יונה לביה"מ לרבנים, העניקו לו ראשי ביה"מ 'היתר הוראה', כתב סמיכה המנוסח בהוקרה רבה ובשבחים מיוחדים.²⁷ "הבחור המופלא ומופלג בתורה וביראה", כתבו עליו, "אשר כבר מנעוריו נתגדל על ברכי התורה והיראה... כל ימי שבתו פה עשה תורתו עיקר, ולמד בהתמדה גדולה יומם ולילה, בדיבוק חברים טובים, יגע מצא כדי מדתו רבה... ותהי תורתו שלמה". עם כל זה נדרש "להבחן בנסיון גדול בכל הדינים הנמצאים כעת לרב ומנהל עדה קדושה בדרך האמונה, והראה את עוצם בקיאותו, כי ידע להשיב על כל שאלה ושאלה תשובה שלמה וברורה, וגם לרבות שו"ת בכתב, מהם נראה שכלו הישר, כי יודע למשקל ולמטרי, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא". זו אף זו מצאו בו. "גם ראשית חכמה יראת ה' סמכתהו, ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם, על תמימות דרכו ורוב מעלותיו הטובות, ולא נטה ימין ושמאל מני דרך הסלולה לנו מרבותינו הקדושים". מתוך אמונה כי יהיה "מורה אמת ופועל צדק ורועה נאמן בישראל", החליטו "לסמכו בסמיכת חכמים, יורה יורה, ידין ידין".

כדי למנוע חלילה שתלמידים חלשים באופיים ישמשו בכתב סמיכה מטעם ביה"מ לרבנים מיסודו של הגר"ע הילדסהיימר, כדי לשמש ברבנות בקהילות קונסרבטיביות או רפורמיות, היו מצרפים לכל היתר הוראה שהעניקו 'הודעה נאמנה', בה הזהירו את הנסמך

²⁶ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

²⁷ ר"ב לנדוי, 'הגאון ר"י מרצבך זצ"ל', המודיע, ל' תשרי תשמ"א.

מלכהן בקהילה כזו, "כי לא תוכל לקרב אל פתח בית הכנסת אשר בו יזידו ביד רמה נגד פיקודי דתנו. גם אם ישבת על כסא הרבנות בתוך קהלת יעקב, ויקומו שם אנשים וידיחו את יושבי עירם... הסר את משרת הרבנות הזאת מעל שכמך... והיה אם ח"ו רוח אחרת תעבור עליך ותשליך את אזהרתנו זאת אחרי גוך... כי אזי דברי התרה ורשות וסמיכה הנמצאים, הן בכתב התרת הוראה אשר ניתן לך והן בכתב תעודת הרבנות אשר תחת ידיך, בטלין ומבוטלים לא שרירין ולא קיימין".

ראשי בית המדרש לרבנים בברלין עם תלמידיהם

אף "מו"ה יונה בן הח' ר' משה מערצבאך" קבל נוסח מודפס של הודעה כזו,²⁸ אמנם כן, נתקיימה בו התקווה המובעת בסוף ההודעה, "תקות נפשנו, להיות מצות התורה על לבבך תמיד, ללכת בדרך טובים ולשמור ארחות צדיקים".

בטרם קיבל רבינו תפקיד רבנות, הקפיד לעשות 'שימוש' בהוראה הלכה למעשה אצל רבה הדגול של קהילת 'עדת ישראל' בברלין, רבי

עזריאל (עזרא) מונק, אשר בצלו גדל וממנו הושפע בקטנותו.²⁹ תעודת הגמר של הסמינר הוענקה לו ימים אחדים אחר חג מתן תורה תרפ"ה, וכעבור פחות מחודש, בד' תמוז, נשא את נאום הפרידה בשם בני המחזור.³⁰

רבי עזריאל (עזרא) מונק אב"ד 'עדת ישראל' בברלין

²⁹ מפי הרב די"ר עזריאל הילדסהיימר ז"ל.

³⁰ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

רבנות דארמשטאט

אך יצוא יצא הרב יונה מרצבאך מבית המדרש לרבנים, שיחרה את פניו קהילת דארמשטאט, והציעה לו את כס רבנותה. יהודים ישבו במקום זה מאות בשנים,¹ וגדולי תורה ידועים היו רבניו. מהם היה רבי שמואל הכהן שוטן מפפד"מ בעל 'כוס הישועות' (המהרשש"ך),² רבי משה קן³ ורבי צבי בנימין אויערבך בעל 'נחל אשכול'.⁴ בימי ה'נחל אשכול' השתלטו הרפורמים על הקהילה, דבר שהוביל לאחר זמן ליצירתה של קהילה חרדית נפרדת, בראשותו של רבי ליב זולצבאך.⁵

¹ על מציאותם בדארמשטאט לכל המאוחר בשנת רפ"ט, היינו ארבע מאות שנים לפני כן, ראה: P. Arnsberg, Die juedischen Gemeinden in Hessen, Band I, Darmstadt 1971, p. 144.

² בין השנים תמ"ח-תע"ט, בצד כהונתו כר"מ הקלויז בפפד"מ. עליו: ראש"ב סופר, כתב זאת זכרון, ניו יורק תשי"ז, עמ' 49-53. ראוי להעיר על קוי דימיון מענינים בינו לבין הרב מרצבך, יורשו האחרון. המהרשש"ך היה בקי מופלא במדעים כמו הנדסה וחשבון, בהם הצטיין גם רבינו. המהרשש"ך ישב בפפד"מ ומצודתו היתה פרושה בדארמשטאט, ואילו רבינו ישב בדארמשטאט והיה חבר בית הדין בפפד"מ. ראה להלן.

³ בין השנים תפ"ד-תקכ"ב. גם הוא היה ר"מ בקלויז בפפד"מ. עליו: ר"מ הורוויץ, רבני פ"פ, עמ' 95-98, 225-226.

⁴ בין השנים תקצ"ה-תרי"ז. עליו: קובץ "הרב צבי בנימין אויערבך", הוצאת המעין, ירושלים תשל"ג.

⁵ P. Arnsberg, Die juedischen Gemeinden in Hessen, Band I, Darmstadt 1971, p. 116

עשרות בשנים כיהנו בה הרבנים ממשפחת מארקס, האב רבי אשר⁶ ובנו רבי משה.⁷ זמן קצר שימש רבי נתן כהן ברבנות דרמאשטאט החרדית,⁸ וכשנתפנה שוב כס הרבנות, הציעוהו ראשי הקהילה לענף ממשפחת ה'נחל אשכול', הוא רבי פנחס וולף מקלן,⁹ אולם הלה סירב לעזוב את פעילותו הרוחנית הפוריה בקלן וחבל הריין, והציע תחת זאת מועמד מצוין שסיים זה עתה את לימודיו בבית המדרש לרבנים בברלין, הוא רבי יונה מרצבך.¹⁰

כפי שעולה ממכתביו באותם ימים, היו לרבינו ספקות רבים בעניין קבלת עול הרבנות, וחששות שמא הוא תלמיד שלא הגיע להוראה. במכתב שהריץ לדיין ומורה הצדק דאז בדארמשטאט, רבי משה שמשון וואסרמאן, העלה שני חששות עיקריים, האחד, שמא לא ישאר לו זמן ללמוד "כדי להפיץ תורה בארץ אשכנז, והוא כמעט חוב קדוש לקיים דברי מורי היקר הגאון מהור"ר א"א קפלן זצ"ל, אשר ציוני על זה"; והשני, שמא המלאכה בקהילה ובכפרים הכפופים לה תגרום "או לקצר בחובותי או שאזיק בבריאותי". אי לכך הביע את משאלתו שהרב וואסרמאן יאות "להתחלק בעבודה". מחשבות דומות עולות ממכתבים שכתב להוריו, לידיד נפשו הרב אליהו בן הרב עזריאל מונק, וכן בפנייתו לראש הקהילה

⁶ בין השנים תרל"א-תרע"ב. נמנה על חשובי רבני דורו ועמד בקשרי הלכה עם רבים מהם. עי' זכרונות ר"י רוזנהיים, עמ' צ"א, שו"ת רא"ז הילדסהיימר, ח"ב, סי' פ"ט; שו"ת זכר שמחה, סי' פ"א, קמ"ד; ר"י לובעצקי, אין תנאי בנישואין, וילנא תר"צ, עמ' כ"ד; ר"מ לרנר, הדר הכרמל, לונדון תשל"ה, עמ' קמ"ו.

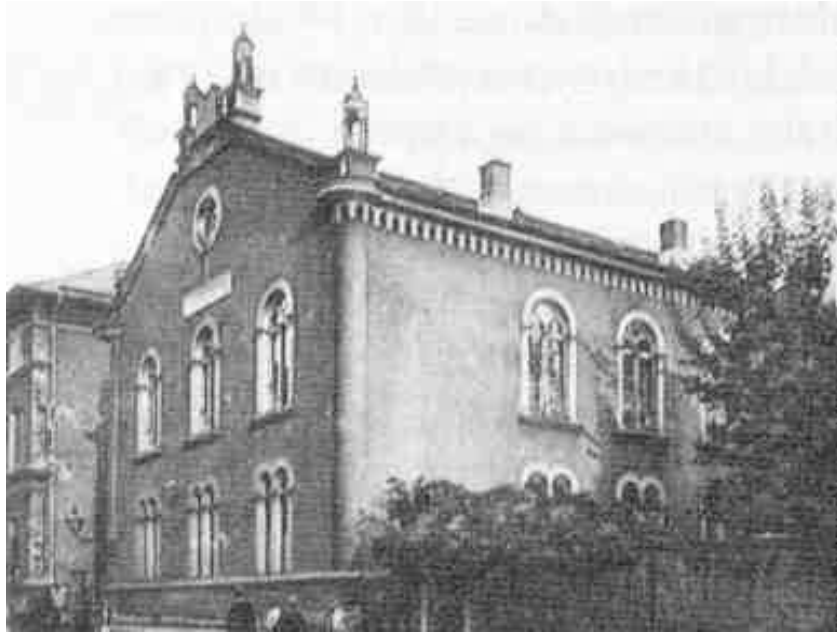
⁷ לפני כן רב ברקלינגהאוזן. ראה שו"ת מטה לוי, ח"ב יוד' סי' כ'. מילא מקום אביו החל משנת תרע"ב.

⁸ בנו של הרב המפורסם מפולדה, רבי משה מיכאל כהן. ראה: זכרונות - הרב בנימין זאב יעקבזון, ירושלים תשי"ג, עמ' 79.

⁹ עליו: ר"פ וולף, בית פנחס, פתח תקוה תשכ"ט, עמ' 6-15.

¹⁰ מפי הרב צבי וולף זצ"ל.

בדארמשטאט. במכתב להוריו ציין שתנאי מוקדם לקבלת ההצעה הוא עשיית ישימושי בברלין במשך כחודשיים עד ארבעה חודשים.¹¹

בית הכנסת הראשון של הקהילה החרדית הנפרדת בדארמשטאט

לבסוף הסכים הרב מרצבך להצעה, אך כל צד, הן הקהילה והן הרב, הציב תנאי להסכמתו הסופית. הקהילה דרשה אז שהרב, שהיה אז בחור בן עשרים ושלוש, ישא אישה תוך שנה אחת,¹² ואילו הרב דרש שהקהילה תתחייב להניחו לנפשו מדי יום ביומו למשך מינימום של שלוש שעות, כדי שיוכל להתמסר בשעות אלו ללימודיו באין מפריע. הרב קיבל ואף קיים את תנאה של הקהילה, אולם

¹¹ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

¹² רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי'.

הקהילה סירבה לתנאו של הרב. היות ולא רצו לוותר על רבינו, פנו מנהיגי הקהילה אל הרב פינחס וולף, וביקשו את עזרתו לריכוך עמדתו. ואכן הצליח הרב וולף לשכנעו לוותר על עמדתו, בנימוק הבא: ממה נפשך, אם יהיו עתותיך בידך, התקציב רק שלוש שעות ללימודיך? ואם תזדקק לך הקהילה גם בשעת לימודך, התפקיר את צרכי הקהילה? ר' יונה שוכנע וקיבל עליו את הדין. אולם בכח התמדתו הגדולה זה וזה עלתה בידו, ואפילו בישיבות הקהל ראוהו יושב עם גמרא תחת השולחן.¹³

היות ובעת כניסתו לתפקידו הרבני עדיין לא נשוי היה, לפיכך באופן זמני שימש כדיין ומו"צ בלבד. בשלהי הקיץ שנת תרפ"ה הגיע רבינו לדארמשטאט,¹⁴ ונשא דרשה מלאת תוכן שזורה מדברי תורה ומוסר, בכשרון רטורי יוצא מן הכלל. דרשה זו נחקקה בזיכרונם של בני קהילתו שנים רבות. אכן כבר בגילו הצעיר היה נואם בחסד עליון, והיה מרתק את קהל שומעיו בשעוריו כמו בדרשותיו משך שעה ארוכה.¹⁵

שנה לאחר מכן התמנה רבינו לרב ואב"ד דארמשטאט.¹⁶ זאת לאחר שנשא לאשה את מרת הלנה עלא בת החבר ר' אהרן שמואל קובר ורעיתו ברטה בילא בת הרה"ג אביעזרי זליג, אב"ד האלברשטאט (בנו של הינחל אשכולי).

בית קובר ידוע היה כאחד ממבצרי התורה החזקים בברסלאו, בירת שלזיה. ר' אהרן שמואל, יליד קיפפרשטטל בשלזיה, היה יתום מאביו מוהר"ר מאיר,¹⁷ ונשלח על ידי אמו האלמנה, מרת פאני לבית

¹³ מפי הרב צבי וולף זצ"ל.

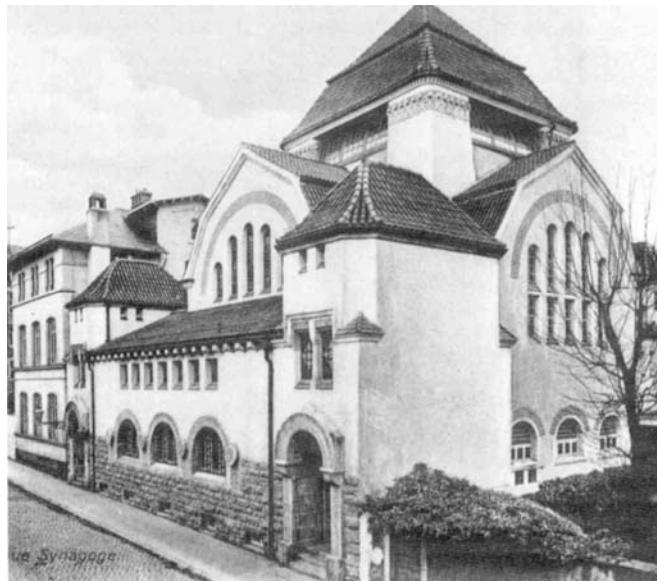
¹⁴ P. Arnsberg, Die juedischen Gemeinden in Hessen, Band I, Darmstadt 1971, p. 118

¹⁵ מפי הר"ר צבי מהרשליק ז"ל.

¹⁶ אפרים חיימזון (=חנניה פרידלנדר), 'החסיד שאבד מן הארץ', קול ישראל, גליון לג, טבת-שבט תשמ"א.

¹⁷ רשימות ר' אהרן שמואל מרצבך ז"ל.

וישניץ,¹⁸ ללמוד בתלמוד תורה והישיבה של ק"ק האלברשטאט. לשם כך מכרה האם כלי אוכל מכסף, ובתמורתם מימנה את לימודי בניה בהאלברשטאט.¹⁹ ר' אהרן שמואל נשא, כאמור, את בת הרב שם, ועבר לגור עמה בברסלאו, היכן שעסק במסחר מתכות.

בית הכנסת החרדי החדש של דארמשטאט

¹⁸ בשער ספר פתח הבית למסכת פסחים מאת ר' אברהם טיקטין אב"ד ברעסלא, שהיה ברשות ר' אהרן שמואל מרצבך, מודבקת מדבקה מודפסת: "בעזה"יית הובא לבית הדפוס ע"י הרב וכו' מו"ה חיים יעקב נפתלי זילבערבערג שליט"א מוורשא בהוצאת האחים קאבער יחיו ה"ה האחים הנאהבים הנעימים והגבירים הנכבדים מו"ה יוסף קאבער נ"י ומו"ה זאב וולף נ"י ומוה"ה אהרן שמואל נ"י... לכבוד אמם הצדקת הנשגבה המוחכמת אשה יראת ד' היא תתהלל מרת פייגעלא תח' לאורך ימים ושנים בת לאותו צדיק הרב המופלג בתורה ויראה שם לילות כימים ועסק בתורה כש"מ מו"ה אהרן שמואל ווישניץ זצ"ל ולזכרון עולם לנשמת אביהם הצדיק מו"ה מאיר זצ"ל במו"ה ברוך קאבער".

¹⁹ רשימות ר' אהרן שמואל מרצבך ז"ל.

ר' אהרן שמואל לא האריך ימים,²⁰ ואלמנתו ברטה בילא המשיכה את חינוך הילדים לתורה בכוחות עצמה.²¹ את בנה מאיר שלחה לישיבת גאלאנטה, ואת בתה הלנה, שהיתה בת י"ד בעת פטירת האב, חינכה לשמירה קפדנית של מצוות ושאיפה לחיי תורה, עד שזכתה להוליכה לחופה, בהיותה בת כ', עם רבי יונה מרצבך. כבוד גדול רחש לה רבנו, ובערוב ימיה, כאשר התגוררה בביתו בירושלים, נהג להאזין לאופן בה היתה אומרת את פסוקי דזמרה, והעיד על עצמו שהאזנה זו השביחה את הכוונה שלו בתפילתו הוא.²²

מרת הלנה היתה ממש עזר כנגדו של רבינו. ניחונה במזג שמח ועליו ובמרץ רב, וידיה שלחה תמיד לעזרת הזולת. ביתה היה פתוח תמיד לקשי יום, האזינה בקשב לבעיותיהם, והושיטה עזרה לכל נצרך. בכל ענייני הקהילה עמדה לימין בעלה, בעצה ובמעש, השתדלה תמיד לפרוק מעליו את הטרדות השוטפות, למען יהיה פנוי לעבודתו וללימודו. בנשיאתה בעול הרבנות יחד עם בעלה הדגול, היתה מרת הלנה רבנית לפי מעשיה ולא רק בתואר, רבנית האהובה על הציבור כולו.²³

מעשה אחד מני רבים ימחיש לנו את צורת התמסרותה לטובת הזולת. לימים, כשהיו תלמידי רבינו, בישיבת 'קול תורה', באים לביתם לשמיעת שיעור, היתה הרבנית מתגנבת למקום בו הניחו

²⁰ נפטר כ"ט תשרי תרפ"ב בברסלאו והובא לקבורה בהאלברשטאט, היה עסקן נאמן בצרכי ציבור, ממניחי היסוד של אגו"י, חבר במועצה המרכזית שלה, ומהפעילים למען א"י. (רשימות רא"ש מרצבך).

²¹ היא קבורה בהר המנוחות בירושלים, ובסמוך לה נטמן חתנה הרב יונה מרצבך. ראה 'המודיע', כ' תשרי תשמ"א.

²² זכרונות בתו הרבנית ש' מצגר תחי'.

²³ רשימות בתה הרבנית פרידלנדר תחי'. בצוואתו לילדיו כתב עליה רבינו: "תשמחו את אשתי ת', שיותר ממה שאתם חושבים, זכותה וזכות חסדה היא שמצאתם דרך הי"י".

התלמידים את מעיליהם, בודקת אם חסר בהם כפתור או אם יש קרע הטעון תפירה, ומתקנת על אתר את הטעון תיקון.²⁴ לרבנות הקהילה החרדית של דארמשטאט היו כפופות יותר מארבעים קהילות קטנות בכפרי האזור. רבינו היה פוקד אותן מדי פעם, אם לשם סידור קידושין – בתלבושת הפורמאלית של רב בימים ההם, חבוש כיפת קטיפה מוגבהת ועטור מעיל מעוטר במשי ואטלס,²⁵ – ואם כדי לפקח על הכשרות בבתי חרושת שונים שהיו נתונים להשגחתו,²⁶ כשהוא מדקדק מאוד בהשגחה. היה פוסק להם בשאלות השוטפות של איסור והיתר.²⁷ כיון שלא כל תושבי הכפרים

²⁴ רשימות בנה ר' אהרן שמואל ז"ל.

²⁵ את התלבושת הזו לבש רק בעת חתונות ומעמדים חגיגיים בקהילות המחוז, בהן חיו יהודים פשוטים אשר לדידם לבוש טכסי היה חשוב ביותר (מפי ש. פרידלנדר). בתחילה לא לבש רבינו בגדים אלה כלל, עד שבאחת השבתות בהן שהה בקהילה כפרית שתחת סמכותו, ראוהו בני הקהילה ללא גלימת השרד, ולמחרת פרשו מקהילתו והצטרפו לקהילה הליבראלית המחוזית. מני אז החל רבינו לחבוש את הביגוד הטכסי בכל עת שביקר בקהילות הכפריות שבמחוזו (ר"מ ברויאר, עדה ודיוקנה, ירושלים תשנ"א, עמ' 218). רגיל היה רבינו לארוז את בגדיו אלה במזודה קטנה, ואירע שבאחת מנסיעותיו הוחלפה המזודה בטעות במזודה אחרת שהכילה תלבושת של שחקנית. רבינו שמח על האבדה, אולם המשטרה איתרה אותו וחשדתו בגניבת מזודת השחקנית (רשימות רא"ש מרצבדן). למצנפת והמעיל הללו, שהיו מכוונים בשם 'ברטי' ו'טאלאר', התנגדו כמה מגדולי אשכנז, מחמת דמיונם ללבוש הכמרים. ע"י תשובת ר"י עטלינגר בעל 'ערוך לנר', בכתב העת 'שומר ציון הנאמן', מכתב קס"ג (מרבית התשובה שם נדפסה בשו"ת בנין ציון, ח"א סי' קכ"ב, אך קטע זה משום מה נשמט שם); שו"ת מטה לוי, ח"ב, או"ח, סי' ו'; ר"א זוטרא, מלחמות ה', מהדורא תליתאה, הנובר תרכ"ג, עמ' 41. אולם גם גדולי תורה כהגאון ר"ד באמברגר, רבה של ווירצבורג, הלכו בלבוש זה מפני דרכי שלום, או כתכסיס למשיכת לב ההמונים. ראה: ב"ש המבורגר, נשיא הלויים, בני ברק תשנ"ב, פרק י"ב (בתוך: כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג, בני ברק – ניו יורק תשנ"ב, עמ' תקלה-תקלו). גם הרש"ז ברויאר מפפד"מ לבש כן (רשימות רא"ש מרצבדן).

²⁶ רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי'.

²⁷ אפרים חיימזון (=חנניה פרידלנדר), 'החסיד שאבד מן הארץ', קול ישראל, גליון לג, טבת-שבט תשמ"א.

שמרו על קלה כבחמורה, לא אכל אצל אף אחד מהתושבים, כדי שלא לגרום אי נעימות לאף אחד מהם. כאשר התארח אצלם בשבתות, הביא עמו אוכל מוכן.²⁸ רבינו היה משתתף עמם באירועים מיוחדים, ובהם נושא מדברותיו, כמו באותה חנוכת בית הכנסת החדש בקהילת דיבורג הכפופה לרבנותו.²⁹

הרב מרצבך בראשית רבנותו בדארמשטאט

המצב הרוחני של כמה מבני קהילות אלה לא היה מן המשופרים. היו בין הכפריים שידיעתם בתורה מוגבלת היתה לעיון

²⁸ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

²⁹ P. Arnsberg, Die juedischen Gemeinden in Hessen, Band I, Darmstadt 1971, p. 135

בחומש עם פירושו של רש"ר הירש, קיצור שולחן ערוך בגרמנית וספרים עממיים אחדים. בפרט דלה היתה יהדותם של אלה שחיו מתי מספר בין גויים ואשר השוחט האזורי היה מדריכם ויועצם. עם זאת גם יהודים פשוטים אלה שמרו בקפדנות על מסורות ומנהגי אבותיהם, ומעשה בישיש חלש כבן 90, שבתו ביקשה מרבינו שישפיע עליו להפסיק לקום מידי לילה לעריכת תיקון חצות.³⁰

רבי משה שמשון וואסרמאן דיין ומו"צ בדארמשטאט

לצידו של רבינו שימש כדיין ומו"צ בקהילה, רבי משה שמשון וואסרמאן, שהגיע לקהילה שנה אחת לפניו. קודם בואו לדארמשטאט מילא הרב וואסרמאן תפקיד רבנות בליבק,

³⁰ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

ומדארמשטאט עבר בשנת תרצ"א לברסלאו.³¹ יחד עם רב זה היה מברר לפעמים שאלות שונות בהלכה.³²

רבי שמעון שוואב בתקופת רבנותו בדארמשטאט

לאחר שפרש הרב וואסרמאן נתקבל לדיין, בחודש סיון תרצ"א, רבי שמעון שוואב, לימים רבה הנודע של קהילת 'עדת ישורון'

³¹ שם, עמ' 118. הרב וואסרמאן חיבר ספר בשם 'שאלת משה'. משנת ת"ש ועד לפטירתו בשנת תשכ"ב היה רב בשכונת נוה שאנן בתל אביב. ראה: רנ"צ פרידמן, אוצר הרבנים, מס' 15682. ועיי' אחיעזר, קובץ אגרות, בני ברק תש"ל, סי' מ"ג, מ"ד.

³² שרידים להתכתבות ביניהם נשארו בקובץ השו"ת של רבינו שבכת"י.

בוושינגטון הייטס.³³ עם תלמיד חכם צעיר זה התיידד רבינו עד מאוד, והעניק לו מנסיונו בשבילי ההוראה למעשה והדריכו בשדה השגחת הכשרות והשחיטה.³⁴ בימים ההם פרסם הרב שוואב סדרת מאמרים השקפתיים תחת שם ספרותי (בן חנניה) בעתון 'דער איזרעליטי'. רבינו פנה למערכת וביקש לקשרו עם הכותב, והנה התברר שהלה אינו אלא שכנו ועמיתו.³⁵ כאשר עלו הנאצים לשלטון בגרמניה בשנת תרצ"ג, וגזרו על השחיטה היהודית, שהביאה לסגירת בתי המטבחים, פרש הרב שוואב מתפקידו בדארמשטאט³⁶ ונתקבל כרב קהילת איכנהאוזן.³⁷

כאשר הופנו אל רבינו שאלות מסובכות במיוחד, הציעם לפני פוסקים ידועי שם. דוגמא לכך הוא דיונו בדבר הפעלת שעון של שבת, שהיתה אז המצאה טכנולוגית חדשה, פנה אל רבי מרדכי בריסק אב"ד טאשנד בעל 'מהר"ם בריסק'. המשא ומתן ההלכתי שלו עם "הרב הה"ג המהולל בתישבחות, עורך מערכות, אוצר בלום, נפך ספיר ויהלם, חכם השלם וכו', כשת"ה מו"ה יונה מערצבאך, האבד"ק דארמשטאט יע"א", משתרע על פני שמונה עמודות.³⁸ הקשר עם מהר"ם בריסק נוצר באמצעות סטודנט בן עירו אשר למד בטכניון שבדארמשטאט. רבינו ואשתו דאגו מאוד לרווחתם הרוחנית והגשמית של התלמידים החרדים המעטים שלמדו בטכניון זה, ועם אחדים מהם קויים קשר גם לאחר שנות השואה. בקיאותו של רבינו במידות ושיעורי תורה,³⁹ יצאה להם שם כבר בשנות רבנותו הראשונות. במכתב משנת תרפ"ז, קבע כי פדיון הבן

33 D. Kranzler, Rav Breuer, N. Y. 1998, p. 183

34 ר"ש שוואב, עיון תפלה, ניו יורק תשס"ב, עמ' יא.

35 רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

36 רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי'; עיון תפלה, שם.

37 פנקס הקהילות, גרמניה – באוואריה, ירושלים תשל"ג, עמ' 602.

38 שו"ת מהר"ם בריסק, סי' ל"ג, ל"ד.

39 ראה: עלה יונה, עמ' קכז-קנה.

בחמשה סלעים הוא "חשבון י"ד מרק הנהוג באשכנז לפני המלחמה, הם 77 גרם, אבל כסף נקי אינו רק 70 גרם".⁴⁰ השפעתו של רבינו בדארמשטאט היתה גדולה. הפרנסים, השוחטים, וכל בני קהלתו, הרכינו את ראשם לפני רבם הצעיר.⁴¹ הוא הנהיג את קהילתו במסירות ובנאמנות, תוך הקפדה על הרמה הדתית של בניה.⁴² אופיינית לדרכו היא איגרת מודפסת לנשי הקהילה, שהפיץ בשנת תרפ"ח, בה עוררן לחיזוק גדרי טהרת המשפחה.⁴³

הוא פעל אצל שלטונות מדינת הסן, שדארמשטאט היתה בתחומה, שהקצבים היהודיים שסוגרים את חנויותיהם ביום השבת, יוכלו לפתחם ביום המנוחה של הנוצרים, ביום ראשון בשבוע. בהשתדלותו נחקק בשנת תרפ"ח חוק מיוחד המתיר זאת. בכך חיזק את ידי שומרי השבת ומנע מחלשי האופי את הפיתוי של פתיחת חנויות בשבת.⁴⁴ קשריו עם השלטונות היו מצויינים, ודברו נשמע באזניהם. לא אחת נתבקש על ידם לשאת דברים באירועים בעלי משמעות חברתית עמוקה, כמו הקמת אנדרטה לזכר הנופלים במלחמת העולם הראשונה.⁴⁵

פעילותו בענייני צדקה וחסד היתה מרשימה. הרב בנימין זאב יעקבזון שנעזר בו בגיוס כספים למען מוסדות תורה, במסגרת 'קרן התורה' של אגודת ישראל בגרמניה, סיפר בזכרונותיו: "בדרמשטט

⁴⁰ רח"פ בניש, מדות ושעורי תורה, בני-ברק תשמ"ז, עמ' שפו, בהע' *24. עוד בנושא זה ראה: עלה יונה, עמ' קנה, סעיף ג.

⁴¹ חתנו הגה"צ ר' חיים פרידלנדר במאמרו 'כלי חמדה', המודיע, י"ז חשון תשמ"א.

⁴² מפי הר"ר צבי מהרשליק ז"ל.

⁴³ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

⁴⁴ E. G. Franz, Juden als Darmstaedter Buerger, Darmstadt 1984, p. 114

⁴⁵ מסמכי עיריית בישופסהיים, רישום מיום 30. Oktober 1932 "Der Rabbiner": Dr. Merzbach-Darmstadt hob hervor, dass der Krieg namenloses Unglück über die Menschen gebracht habe".

הייתי רק פעם אחת. הרב ד"ר יונה מרצבך והמורה וארהפטיג פעלו שם לטובת 'הקרן' בזריזות כה גדולה, עד שלא היו זקוקים לזרז מצדי. אך עמדותי בחילוף מכתבים עם הרב מרצבך, שהוא צעיר ממני, כי הערכתי מאד את הלמדן הגדול הזה, שהוא כולו איש האמונים".⁴⁶

אהבת התורה של רבינו לא הצטמצמה בסיוע ללימוד תורה במקומות אחרים. דאגתו היתה נתונה ללימודם של בני קהילתו. אחת מפעולותיו הראשונות בדארמשטאט, היתה חיזוק התלמוד תורה לנערים אשר למדו בו רק בשעות אחר הצהריים, עם תום הלימודים בבית הספר הכללי הנוצרי. תחילה השיג אצל שלטונות המדינה את שחרורם של ילדי ישראל מביקור בבתי הספר הכלליים בשבתות ובחגים.⁴⁷ בהמשך פעילותו השיג רשיון לפתיחת בית ספר יהודי ליום שלם, דבר שעלה בידו כעבור שנים אחדות. הוא עצמו מסר בבית הכנסת דרך קבע שיעורים למבוגרים, הן בהלכה והן במוסר, ובמקביל ייעד שיעורים לנשות הקהילה ולבני הנוער.⁴⁸ בימי רבנותו, כולל בימי הבלחות היה פעיל גם מחוץ לדארמשטאט עירו. בהיותו נואם מבוקש בכנסי נוער, ועידות וכנסים, הטיף בנאומיו ללימוד תורה, לדבקות במצוות, למתן חינוך איתן לנוער ולמאבק חסר פשרות בהשפעת הרפורמה.

בקהילתו הנהיג רבינו מנהגים נאים. התקין את קופת האבלים שהיתה מקובלת בכמה קהילות בגרמניה. כידוע אסור האבל בעשיית מלאכה,⁴⁹ לפיכך הרגילו בכמה מקומות להביא קופת צדקה סגורה לבית האבל, יחד עם סכום כסף הגון העומד לרשות האבל

⁴⁶ רביז יעקבזון, זכרונות, ירושלים תשי"ג, עמ' 79; הנ"ל, אשא דעי למרחוק, בני ברק תשכ"ז, עמ' סח.

⁴⁷ E. G. Franz, Juden als Darmstaedter Buerger, Darmstadt 1984, p. 114

⁴⁸ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

⁴⁹ עיי שו"ע יו"ד סי' ש"פ.

במידה והוא נזקק לו בימים אלה בהם אסור הוא במלאכה. בתום ימי ה'שבעה' מחזיר האבל את עודף הכסף, או את הסכום כולו – במידה ולא נזקק לו – לתוך הקופה הסגורה, החוזרת לידי הגבאים באופן שאינם יודעים אם נעשה בו שימוש, מפני כבוד הבריות.⁵⁰ מנהג טוב זה הכירו רבינו מעיר מולדתו,⁵¹ והנהיגו במקום רבנותו בדארמשטאט.⁵²

כמו כן הנהיג סדר במקומות הישיבה בבית הכנסת, והתקין שבפטירת חבר קהילה או עם עזיבתו, יתפוס שכנו הקרוב את מקומו, וכל השאר יתקדמו כדי מקום אחד. כך ישב עשיר אצל עני, תלמיד חכם סמוך לפשוטי עם, וידידות אמת עם עזרה הדדית ישררו בין כולם.⁵³

בדארמשטאט לא היו רגילים לעשות שמחה כלשהי אחר ערבית ליל שמחת תורה. רבינו הנהיג, כפי שעשו בקהילות אחרות, אחר סיום התפילה כולה, להוציא מארון הקודש שלשה ספרי תורה לשם 'חיפוש', היינו כדי לגוללן לקריאת התורה של מחר. הוצאת ספרי התורה והכנסתן לוותה בשירת מקהלת בית הכנסת אותה יסד רבינו. למחרת, בעת ההקפות, בעוד מוליכי ספרי התורה מקיפים את הבימה בהקפה רגילה 'כמו שמקיפים עם הלולב',⁵⁴ נראה רבינו רוקד ריקוד תוך כדי הקפה, כפי שהורגל בברלין.⁵⁵

⁵⁰ עיי' ר"א לעווינזון, מקורי המנהגים, סי' צ"ה; ר"מ גוטליב, דרכי נועם, פרק צ"א דיבור ג'; H. Schwab, A World in Ruins, London 1946, p. 141-142.

⁵¹ ר"א לוי, אבות ומידות, ת"א תשכ"ג, עמ' 21.

⁵² רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי'. (לפי בנו רא"ש מרצבך ז"ל, היו המנהג הזה והנזכר להלן, קיימים בדארמשטאט עוד בטרם הגיע אליה רבינו).

⁵³ שם. כך גם הונהג במקצת מקומות אחרים. ראה: ה' מאנדלבוים, חיים יהודיים בקהילות הכפריות בדרום גרמניה (אנגלית), ירושלים תשמ"ה, עמ' 52-53.

⁵⁴ כמבואר ברמ"א או"ח סי' תרס"ט.

⁵⁵ רשימות בנו ר' אהרן שמואל ז"ל.

מוקד פעילותו של רבינו היה בדארמשטאט, אך מצודתו פרושה היתה גם בעיר ואם בישראל פראנקפורט דמיין. בעת ההיא עמד רבה של הקהילה החרדית בפפד"מ, רבי יונה יוסף צבי הלוי הורוויץ, ויסד בית דין מיוחד לדיני ממונות. דבר זה היה חידוש בקהילות גרמניה של התקופה הזו, בה נהגו לדון על ידי בית דין ארעי של זה בורר לו אחד (זבל"א),⁵⁶ שלא תמיד יכל להביא לידי הכרעה, וגרם למתדיינים לפנות לבסוף לערכאות של גויים. אל בית הדין החדש צורפו רבי יחיאל מיכל שלזינגר, לימים ראש ישיבת 'קול תורה', ורבי אליעזר פוזן, לימים דיין בהתאחדות החרדים בלונדון. בדיני תורה קשים ומסובכים במיוחד, שיתפו גם את רבינו יונה מרצבך, שהיה מגיע לשם כך מדארמשטאט.⁵⁷ רבינו נחשב כחבר בית הדין, וגם אליו התכוון רבי חיים עוזר גרודזינסקי בפניתו אל "אב"ד דעדת יראים בפרנקפורט ענ"מ, ואתו יחד הרבנים הגדולים חברי הבד"צ שי לברכה".⁵⁸

⁵⁶ עיין שו"ע חו"מ סי' ג', סעיף א.

⁵⁷ ריי"צ הורוויץ, חגוי הסלע, בני ברק תשל"ז, הקדמה עמ' טו.

⁵⁸ אחיעזר, קובץ אגרות, ח"א, בני ברק תש"ל, סי' כ"ה. ועיי"ש סי' י', תשובתו אל "הוד כבוד הרב החכם השלם המפוי בתו"ד כש"ת מו"ה יונה מערצבאך נ"י", בו הוא מצדיק את רבינו במאבקו החריף נגד היתרים של יבמה לשוק שצצו באותם ימים. עיי גם שו"ת אחיעזר, ח"ג סי' י"ז.

פרק רביעי

מאבק ברפורמים

פעילותו התוססת של רבינו חרגה הרבה מעבר לתחומי הקהילות הכפופות לו, וניכרת היתה ביהדות החרדית בגרמניה כולה. אחת הבעיות שהעסיקו רבות את חרדי גרמניה בעת ההיא, היתה התנועה הרפורמית, אשר לחמה בנאמני התורה. מולה התייצב רבינו יחד עם שאר רבני הקהילות, הפרנסים ומנהיגי הציבור. בדארמשטט עצמה קיימת היתה קהילה רפורמית, שהצריכה התגוננות מתמדת מצד החרדים. אחד מראשי האסכולה הרפורמית בגרמניה, הפילוסוף הפסוידו-חסידי פרופ' מרטין בובר, התגורר באיזור דארמשטט וניסה להשפיע מהשקפותיו על הנוער היהודי. לקהילה הרפורמית בדארמשטט היה רבינר מלומד, אך מחליפו ברבות הימים היה בור גמור בעניני היהדות. ה'רבנים' הרפורמים בדארמשטט, כמו עמיתיהם ברחבי גרמניה כולה, הנפיקו לצאן מרעיתם 'היתרים' הלכתיים חסרי בסיס שגרמו לחילולי שבת, פגעו במערכת הכשרות ואישרו טקסי נשואין מפוקפקים. רבינו עמד על המשמר ופירסם מאמרים רבים בכתבי עת, חלקם בעילום שם, נגד מגמות אלו.

היו בהם מאמרים שנכתבו בסגנון חריף, שעוררו רוגז אצל חוגים פשרניים. אחד המאמרים הללו שהותירו רושם רב,¹ היה על

¹ Der Israelit, 29. Merz 1928

שלימות המשפחה היהודית. במאמר זה תקף את הרפורמים שעוסקים בגירושין ללא מתן גט כהלכה, ומרבים ממזרים בישראל, וכן את עזותם לגייר נכרים בגיור שלא כהלכה, ובכך מחדירים לתוך העם היהודי לא רק אנשים ונשים שאינם יהודים, אלא גם את בניהם הגוים של ה'מתגיירות', במסוה של יהודים לכל דבר.²

בדארמשטאט היתה היבדלות מוחלטת של הקהילה החרדית ממוסדות הקהילה הרפורמית, הפרדה מעשית ורשמית. מהפרוטוקולים של ועד הקהילה עולה כי אף בימי השואה, עד לגירוש הסופי של יהודי דארמשטאט בשנת תש"ב, התקיימו תפילות נפרדות לחרדים ולרפורמים, למרות הצו שהוציא השלטון הנאצי על פיו צריך לאחד את שתי הקהילות. זאת, כיון שהחרדים לא ויתרו לרפורמים בתביעתם לשנות מהנוהגים המקובלים בהלכה.³

המאבק הרוחני המתמיד של הקהילה החרדית בהנהגת רבינו, נגד מזימות ההשתלטות של המימסד הרפורמי, החריף בין השנים תרצ"ג-תרצ"ח. המפלגה הנאצית שעלתה אז לשלטון התאמצה לפלוט את היהודים מקרב החיים התרבותיים והכלכליים של בני האומה הגרמנית, וחייבה את הפרדתם הגמורה של תלמידי בית-הספר היהודיים מעמיתיהם הגרמניים. השלטונות עודדו, ואף סייעו בתמיכה כספית, פתיחת בתי ספר יהודיים נפרדים.⁴

רבינו, אשר שאף מזמן לפתוח בית ספר יהודי שלם, הצליח עתה במילוי שאיפתו, הקים בית ספר מעולה, והשקיע בו מרץ רב. חנוכת בית הספר היתה בא' דראש חודש אייר תרצ"ד, ומקהלת בית

2 Y. Ben-Avner, Vom orthodoxen Judentum in Deutschland zwischen zwei Weltkriegen, 1987, p. 43

3 רשימות ר' אהרן שמואל מרצבך ז"ל.

4 ראה ספרו של יוסף ולק, חינוכו של הילד היהודי בגרמניה הנאצית, ירושלים תשל"ו.

הכנסת החרדי של פראנקפורט הנעימה את המעמד. בדרשתו ציין רבינו את חשיבות חינוך התלמיד "להיות בעל תודעה מושרשת במסורת, סגור בתוכו ומכח זאת יהודי שלם". עם פתיחת בית הספר כבר היו בו 90 תלמידים. למרות אותם לימודי חול שהחוק כפה את הוראתם, הושם דגש חזק על לימודי קודש.⁵ על גישתו הפדגוגית המקורית של רבינו תעיד, לדוגמא, הצעה שפירסם, בנספח לעניני הוראה של ה'איזראעליט', להכנת תרגילים בחשבון, המבוססים כולם על מצוות התורה, כגון, חישוב גובה מקום קביעת מזוזה לפי מידות הפתח.

בעקבות החוקים הנאציים החדשים, הוכרחו גם בני הקהילה הרפורמית לשלוח את ילדיהם לבית ספר יהודי, אך מספרם בדארמשטאט היה קטן מכדי פתיחת בית ספר עצמאי. 'הנציגות הארצית של יהודי גרמניה', אירגון גג טכני של כל זרמי היהדות בגרמניה כלפי השלטונות הנאציים, ניסתה לפתור את בעית הילדים הרפורמיים בדארמשטאט, באמצעות יצירת 'בית ספר אחיד' לכל ילדי ישראל, ואף הפעילה על החרדים לחץ כלכלי מכח התקציבים שהיו בידיה.⁶

רבינו נלחם כארי נגד תוכניותיהם.⁷ יפה ידע כי הללו זוממים להנהיג שינויים מסוכנים לרוח היהדות בתוכנית הלימודים כדי להתאימה לסגנון החינוך הרפורמי. 'הברית הארצית של הקהילות החרדיות' עמדה לצדו של רבינו במאבקו, ואיימה על 'הנציגות הארצית' שהיא תפנה באופן נפרד אל ציבור התורמים היהודי בחו"ל, ממנו ניזונה 'הנציגות הארצית', ובמקרה הצורך אף תגיש לממשלה בקשות באופן עצמאי.⁸

⁵ E. G. Franz, *Juden als Darmstaedter Buerger*, Darmstadt 1984, p. 166

⁶ יוסף ולק, שם, עמ' 97.

⁷ הר"ר צבי מהרשליק.

⁸ יוסף ולק, שם.

Frankfurt a. M., den 19. November 1931
9. Jahrgang 5692

Der Israelit

Ein Centralorgan für das orthodoxe Judentum

72. JAHRGANG

Gegründet von Dr. Schmann in Mainz.

Abonnement 12.00 Mark jährlich, 6.00 Mark halbjährlich, 3.00 Mark vierteljährlich. Einmalige Beiträge 1.00 Mark. Auslandsendungen 1.50 Mark. Postgebühren sind eingeschlossen. Die Redaktion ist für die Rückgabe von Briefen nicht verantwortlich. Die Redaktion ist für die Rückgabe von Briefen nicht verantwortlich. Die Redaktion ist für die Rückgabe von Briefen nicht verantwortlich.

Aufruf der gesetzestreuen Rabbinerverbände Deutschlands.

Die Ehegesetze nehmen im Judentum eine besonders bedeutsame Stellung ein. In der Thora jähren die Bestimmungen über verbotene Ehen und über die Gesetze, die innerhalb der Ehe zu beobachten sind, zu den Heiligsteigenschaften, zu den Vorschriften also, auf denen vorzugsweise die Eigenschaft Israels als eines heiligen Volkes beruht.

Aber auch die Formen, durch welche eine Ehe geschlossen oder aufgelöst wird, sind für die Erhaltung der Reinheit des jüdischen Stammes von grundlegender Wichtigkeit. Eine Ehe, die nicht in der vorgeschriebenen Form durch einen Ehebrief geschlossen worden ist, gilt nicht als bürgerliche Ehescheidung als fortbestehend und das Eingehen eines neuen Eheverhältnisses ohne diese religiöse Ehescheidung muß vom jüdisch-religiösen Standpunkt als Ehebruch betrachtet werden. Die aus einer solchen Ehe entsprossenen Kinder sind als Mamzerim zu betrachten, mit denen die Berührung verboten ist.

Die Gewissenhaftigkeit in diesen Dingen, die in früherer Zeit als eine Selbstverständlichkeit betrachtet wurde, ist in den letzten Jahren infolge der religiösen Gleichgültigkeit, zum Teil auch infolge einer betagten Unwissenheit, einer laxeren Auffassung gemindert. Doch religionsgesetzlich verbotene Ehen geschlossen, daß die Chastität und Integrität der religiösen Ehescheidung unterlassen werden, ist nichts Seltenes mehr. Dazu kommt die Ehen mit Protestanten, die nur äußerlich und unter Aufhebung der vorgeschriebenen Formen zum Judentum übergetreten sind, und die Mischehen, die die Erhaltung der jüdischen Gemeinschaft von innen heraus bedrohen.

Wenn man gar, wie es auf der letzten Tagung der liberalen Rabbiner-Vereinigung Deutschlands in Berlin geschehen ist, liberale Rabbiner öffentlich erklären, daß sie sich in Bezug auf wichtige religionsgesetzliche Akte, wie über Ehescheidung, Eheliche und Aufnahme ins Judentum an die Vorschriften der Thora und unserer Weisen nicht gebunden fühlen, so können wir Anhänger der Tradition, denen diese Vorschriften unerschütterlich heilig sind, die Vollziehung dieser Akte durch solche Rabbiner nicht anerkennen.

Am schmerzhaftesten sind die verheerenden Folgen, welche die Vernachlässigung dieser Gesetze auf die jüdische Gemeinschaft haben muß, wenn wir uns veranlaßt, unsere Brüder und Schwestern mit allem Nachdruck auf die schwere Verantwortung hinzuweisen, die jeder auch gegenüber der jüdischen Gemeinschaft auf sich lädt, der durch Nichtachtung der Ehegesetze sich verurteilt.

Die Selbstbestimmung, zu welcher der Ernst der Zeit jeden denkenden Juden lädt, kann nur zu verboppelter Gewissenhaftigkeit und Treue gegenüber den heiligen Gesetzen des Judentums führen, die sich Jahrtausende hindurch als die beste Schutzmauer in allen Stürmen des Lebens bewährt haben.

Rausch Chaudesky Nissen 5692.

<p>Verband orthodoxer Rabbiner Deutschlands:
 Der Vorstand:
 Dajan A. Solin, Frankfurt a. M., Vorsitzender,
 Rabbiner Dr. J. Herzog, Darmstadt, Schriftf.,
 Rabbiner Dr. Haschager, Wiesbaden,
 Rabbiner Dr. Cohn, Fulda,
 Broo. Rabbiner Dr. Hirschfeld, Gießen,
 Rabbiner Dr. Klein, Nürnberg,
 Rabbiner Dr. Mannes, Schwabach,
 Rabbiner Dr. Wolf, Köln.</p> | <p>Vereinigung traditionell-gesetzestreuer Rabbiner Deutschlands:
 Der Vorstand:
 Dozent Dr. J. Wohlgemuth, Berlin, Vorsitzender,
 Oberrabbiner Dr. J. Gellert, Bonn, Schriftf.,
 Rabbiner Dr. Cohn, Breslau,
 Rabbiner Dr. Isak Horowitz, Frankfurt a. M.,
 Rabbiner Dr. R. Rohn, Wien,
 Rabbiner Dr. Winkler, Karlsruhe,
 Rabbiner Dr. Linn, Mannheim.</p> |
|---|--|

ברינו בין החותמים על כרוז נגד הרפורמים

הרפורמים נטו כבר לקבל את תוכנית הלימודים החרדית של בית הספר כמות שהיא, אך דרשו שיושב ראש הנהלת בית הספר יהיה אחד מנציגיהם. גם לכך סירב רבינו בתקיפות. הרפורמים שנוכחו לדעת כי אפסה תקוותם, ויתרו על תביעותיהם כלפי החרדים ופתחו במקביל לבית הספר החרדי מוסד קטן משלהם.⁹

בעקבות חוקי נירנברג הידועים לשמצה, שחוקקו הנאצים בשנת תרצ"ה, הזהיר רבינו מפני הסכנות האורבות לפתח בתי הספר היהודיים. מאז שהגזע, ולא הדת, משמש יסוד לבתי הספר, והמדינה הגרמנית היא שקובעת מי ומי ילמד בבתי הספר היהודיים, יכולים ילדים שנטבלו לנצרות, וש אחד מהוריהם הוא יהודי, להתקבל בבתי ספר יהודיים בניגוד לרצון ההנהלה, ובהכרח שהחינוך הדתי ינזק על ידי כך.¹⁰

בדארמשטאט היתה קהילה חרדית אחת ויחידה, בהנהגת רבינו, אך לא כן היה המצב בקהילות אחרות בגרמניה. היו מקומות בהם היחס לרפורמים לבש צורות שונות. היו ששללו כל שיתוף פעולה עם הרפורמים, והקימו קהילות עצמאיות לחלוטין. את דגלה של עמדה עקרונית זו, נשאו ממשיכי דרכו של רש"ר הירש. מאידך, היו רבנים חרדים ששיתפו פעולה עם הקהילות הרפורמיות, היינו רבני הקהילות של היגעמיינדע-ארטאדאקסיע' (האורתודוקסיה של הקהילה הכללית). בתי הכנסת שלהם, מערכת השחיטה שתחת פיקוחם ומוסדות החינוך שבמסגרתם היו אמנם נפרדים, אך כלפי השלטונות ובחלוקת התקציבים הופיעו כגוף אחד ומאוחד. בפראנקפורט התקיימו שתי קהילות שומרות מצוות זו לצד זו, כשכל אחת מתבצרת בעמדתה בסוגיית שיתוף הפעולה עם הרפורמים, דבר שגרם למתח חריף בין רבני הקהילות.

⁹ ארנסבערג, שם, עמ' 128.

¹⁰ י' בן-אבנר, 'דברים לתיאור פעילותם של רבנים נאמני התורה בגרמניה', סיני, כרך צא, חוברת תקנה-תקנו, סיון-תמוז תשמ"ב, עמ' קנג.

שתי הגישות שבמנהיגות הרבנית היו מיוצגות בשני ארגוני רבנים אורתודוקסיים מקבילים. האחד נוסד בשנת תרנ"ז תחת השם 'התאגדות הרבנים שומרי המסורה והמצוות בגרמניה' (טראדיציונעל געזעצטרויער ראבינער פערבאנד), ואיחד בקרבו רבנים מכל גוני הקשת, כולל רבנים אורתודוקסיים שהיו קשורים לקהילות רפורמיות. השני נוסד בפרנקפורט דמיין, בהשראת חתן רש"ר הירש, רבי שלמה זלמן ברויאר, אב"ד 'קהל עדת ישורון' דפד"מ, ואיגד בעיקר את רבני הקהילות הנפרדות, שהשמיעו את דבר ה' ברמה וללא חת.¹¹ שמו של אירגון זה היה 'אגודת הרבנים האורתודוקסיים' (פערבאנד אורתודוקסער ראבינער).¹²

כרבה של קהילה נפרדת, הצטרף הרב יונה מרצבך, כמובן, אל האירגון השני. הוא נמנה על ראשי האגודה, ועד מהרה הוכר כאחד הבולטים שבהם, ונודע בחוסר משוא הפנים שלו לעמדות הפשרניות.¹³ במסגרת זו ענה על שאלות והתכתב עם מצוקי ארץ, כמו רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי.¹⁴ דברו נשמע בכל ענין ציבורי, ועמד בפרץ בכל ענין שטעון חיזוק ותיקון. בין השאר המליץ על הנהגת מגילת יוחסין, כדי להישמר מלהיכשל באיסור ממזרות, שנגרם על ידי נשואין וגירושין שלא על פי ההלכה.¹⁵ פעילותו ומעשיו היו בתיאום, ועל דעת חבריו, רבי אברהם יצחק קליין אב"ד נירנברג, רבי ברוך קונשטאט דיין פולדה, רבי יחיאל מיכל שלזינגר, ועוד.¹⁶

¹¹ אונא, למען האחדות והיחוד, ירושלים תשל"ה, עמ' 98-90.

¹² שו"ת שרידי אש, ח"א, עמ' שעד.

¹³ Y. Ben-Avner, Vom orthodoxen Judentum in Deutschland zwischen zwei Weltkriegen, 1987, pp. 78-79

¹⁴ רשימות בתו הרבנית פרידלנדר תחי'.

¹⁵ חתנו הגה"צ ר' חיים פרידלנדר במאמרו 'כלי חמדה', המודיע, י"ז חשון תשמ"א.

¹⁶ בנו הר"ר אהרן שמואל מרצבך במאמרו 'הלמד והמלמד', המודיע, תשרי תשמ"ב.

למוד מלחמה ברפורמים בגרמניה שביקשו לעקור הכל, לא הסתפק רבינו בהלצות על חשבונם (כפי שאמרו חכמים: ¹⁷ "כל ליצנותא אסירא, בר מליצנותא דעכו"ם דשריא"), וגם בעת שבתו בארץ ישראל חפץ רבינו להשכיח את זכרם ולמנעם מכבוד שניתן להם בעקיפין על ידי שלומי אמוני ישראל. ברשימה ביאוגראפית על אחד מחכמי ישראל, שהופיע בראש ספר בהוצאת מכון תורני ידוע, מצא רבינו ציטוט מתוך מחקר היסטורי של אחד הרפורמים. רבינו הביע את הסתייגותו הנמרצת מאיזכור, שיש בו הנצחה פורתא, של אדם פסול, ומחה על כך באוזני כותב הרשימה. על הצטדקות הכותב, שגם רב גאון פלוני, שאינו בין החיים, מצטט את המחקר ההוא, השיב רבינו שאינו יכול להתווכח עם תלמידי חכמים היושבים בעולם האמת, אלא להעיר את אוזניהם של החיים עמנו פה היום. חזר הכותב וטען שהמחקר הנידון הוא המקור היחיד לידיעה ההיסטורית הנחוצה. על כך השיב רבינו, שהיה על הכותב להביא את הידיעה מתוך ספרו של אותו רב, שכבר ציטטו לפניו, כי מה שעשה אותו רב – עשוי.¹⁸

¹⁷ מגילה כה ע"ב.

¹⁸ מפי הרב יוסף בוקסבוים שליט"א.